

POESIA ETA FILOSOFIA: HILOBIZ HILOBI

Joxe Azurmendi

Liburu eta fotokopia batzuk hartu eta peleginazio moduko bat egitea pentsatu genuen, hilobiz hilobi: Walter Benjamin Port Boun, Antonio Machado Colliouren, Paul Valéry Sèten. Ez hilobiengatik, baina hirurek XX. mendeko autoreengan egon den kezka poetiko-filosofiko-politikoaren eskalak bezala eskaintzen dituztelako Mediterraneoaren magalean. Bi Mundu Gerrak, Espainiako gerra zibila, mendebaleko espirituaren larria, etorkizun berri baten esperantza komunistak, faxismo eta nazismoen gora: gogoe-tagai politak, ikasturteko lanak ahaztu eta, oporraldi bate-rako.

Dani Karavan Koloniatik ezagutzen genuen. Arki-tekto israeldarrak monumentu bat dauka hiri honetan, *Ma'alot*, Heinrich Böll plazatxoan, katedrala eta Arte Modernoaren Ludwig Museoa artean. Heinrich Böll literaturako Nobel Saria da. Gizon mehar luxea euskal txapelarekin eta gabardina xahar batekin ikusten nuen beti. Alemanian oso polemikoa gertatu zen haren nobela *Katharina Blumen ohore galdua*. Armada Gorriaren Frakzioaren inguruan. Pello Zabaletak euskaratu zuen (Elkar). Ma'alotek hebreera arkaikoan zurubi esanahi omen du, edo maileta-ko kanta (salmoetan), Jerusalemgo apaizek iturritik Ten-

plura pitxarretan urarekin igotzean abesten omen zuten kanta batengatik. Hiriak duen gunerik bihozkorrena oparitu dio Koloniak, hiritarrek Holokaustoaren monumentua esaten dioten horri. Eskalinata zabal-zabal bat da Rhin ibaitik gora katedralaren muinoko hegian, metalezko eskudel bat erdi aldean, zuhamu batzuk alboan, Biblian usu aipatzen diren akazia eta sikomoroak; goian plazagune gorria zabal, dena adreilu erregogor, granito, burdin; monolito edo dorretxo antzeko bat zutik, erdian leiho mehe bat ebakia duela, eskala bat simulatuz berriro granito zuri eta burdinurtu gorrizko blokeen kolore difereenteekin bata bestearen gainean. Elementu horizontala, errail luze bakar bat, plaza gurutzatu eta, mailetan behera jaisten da, inora ez daramana. Esanahi imediatuegirik gabeko memorial bat da, memorialik ere ez dena, hala ikusteko astirik gabe urtero hemendik pasatzen den milioika turistentzat. Atentzioa ematen duena, hautatu diren materialak eta konbinazioa da; Karavanek ez du espazio urbanoa atondu baino egin, isilpean historiarekin lotuta, Jerusalem eta Kolonia elkartzuz. Eta Auschwitz? Ez dago detaile bakar bat biktima konkreturen batzuk signifikatzen dituenena. Ez dago ezer, derrigor biktimengan pentsatzea eskatzen duena. Ezer, biktimak juduak direla adieraziko lukeenik. Auschwitz eta gero zurubi hau hemen, plaza hau, giza historia guztia da, oinen azpian beti biktimak zapaltzen dituela dabilen gizadiaren historia. Nola-bait Walter Benjaminen pentsamenduari forma plastikoa eman dio Karavanek. Herri judua gizadiaren sinbolo bihurtzen da; herri juduaren patua, gizadiaren patua.

Gurseko kontzentrazio esparruan ere Karavanena da ipini duten oroigarria. 1939an 6.555 euskal herritar egon zen hor internatua, gudariak gehienak. Juduak dezente gehiago gero, Mundu Gerra aurreratu ahala handik anikilazio kanpoetara eramanak izateko. (Presoen artean Orixe, eta Hannah Arendt, Jean Améry. Lisa Fittko ere, abentura hutsa izan da andre honen bizitza; ihes egitea lortu zuen eta bera izan da Walter Benjamin Banyulsetik Portboura

kontrabandisten mendibidetik pasa duena). Hemen ere Karavanek bere ohiko estilo eta materialekin eratu du memoria. Txarrantxaz inguratutako espazio batean, inondik ez datorren trenbide zati batek plataforma batera darama, hor, barraka estilizatu batean, gertakariaren gomutakia.

Walter Benjaminen memoria Portboun, herriskatik berehala, burdin zahar herdoildu itxurako hoditzar laukizuzen bat da, mendi maldan behera eskegia. Ailegatu eta, dena xume, plataforma bat, harrizko horma, eserlekua, eta begetazio mediterraniarreko paisaia zure aurrean zabal, itsasoa zure oinetan. Gero, ate etzandu batetik sartu, eta eskaileretan behera zoaz tunelean —«passage»—, altzairu oxidatuzko pareta estuen arteko ilunean. Behean argia ikusten duzu, urruti, itsaso zati bat, uhinen apar zuria arroketan. Walter Benjaminen bizitza eta heriotza? Karavanen sinboloak isfinje mutuak dira, horregatixe mundu diferenteetara irekiak. Ezerk ez du oraindik Benjamin bera nabarmentzen. Exiliatu guztien patua apika, edo exilioaren ideia (Karavanen obrek ideia abstraktu baten forma plastikoak ematen dute). Itsasora erortzeko beldur-edo pixka batekin zoaz jaisten, bat-batean kristalak stop eragiten dizunean. Ez dago segitzerik, aurrez aurre kalako beste kosta muturra, bien erdian ura. Tentuz-tentuz jaitsi ditugun 70 mailek Benjaminen esakune honetara ekarri gaituzte, kristalean idatzita: «Zailagoa da izengabekoen oroipena ohoratzea izen handikoena baino. Izengabekoen oroipenari dago eskainia eraikuntza historikoa». Benjaminen materialismo historiko partikularra laburbiltzen du. Aspektu inportante bat behintzat, jende anonimoaren errebindikazioa; historiaren egiazko egileena, hots, galtzaileena, ahaztuena. Benjaminen filosofia hori B. Brechtek poesian espresatu du in *Langile irakurle baten galderak*:

Alexandro gazteak India konkistatu zuen.

Berak bakarrik?

Zesarrek galiarrak menderatu.

Sukaldari bat bederen ez ote zuen berekin?

Maldan goraxeago kanposantu apala dago. Cimetière marin txikia. Walter Benjamin nazien ihesi etorri zen Portboursa, muga menditik isilka igarota, Portugalera eta USARA segitzeko asmoz. Gaua pasatzeko hoteltxoan polizia espainola agertu zenean, naziei entregatuko zuten beldurrez, bere buruaz beste egin zuen. Portbouko hilerri-txoan hobiratu zuten, nitxo anonimo batean. Hilerriaren beste muturrean harrimokor bat dago tente, Anboto txiki bat miniaturan, eta Benjaminen aipu bat berriro plaka batean idatzita, alemanez (errata ortografiko eta guzti) eta katalanez: «Kulturaren dokumenturik ez dago inoiz / aldi berean ez dena barbariarena». «Historiaren kontzeptuaz» idazkitxo sonatukoa da esaldi hori. Lore asko inguruan, landatuak hala bisitarienak. Harritzarraren gainean harri txiki mordoa, juduen hilerrietan ikusi ohi den eran. Adis-kide judu batek esplikatu zigun behin, harritxook hilarri gainean jartzeak «gogoan zaitugu» edo «gure begirapena erakusten dizugu» adinatsu esan gura duela haientzat.

Kulturak eta basakeriak, bat izan gabe, bat egiten dutelako ideia hori oso Benjaminena da, eta Benjaminen patuak berak, edo Machadorenak, ez dirudi berrespen txarra. Batzuek historiaren dialektika esaten duten hori, beharbada ez da anbiguitatea besterik. Benjaminen historiaren filosofia materialismo historiko eta teologia juduaren —Yahve txiroen salbatzailea eta Marx proletalgoaren garapenaren profeta— konbinazio subtil zaila da. Marxis-moa Lehen Mundu Gerraren amaierako belaunaldi gazte kritikoarentzat nahiko naturala zen. Nabarmena, gutxienez gurean ohiko ikuskerarentzat, W. Benjamin, G. Lukács, E. Bloch gazteak, bigarren Mundu Gerraren ostean ezkerren maisuak izango direnak, hirurak marxistak (bakoitza bere marxismo moduarekin), euren hastapenetan erromantizismoaren berreskurapenean enpeinatuak ikus-tea da. Paralelo bat suma daiteke, izan ere. Gizarte feudala-ren hondamenaren aurrean, aldi bereko Iraultzaren porrotarekin ordea, erromantizismoa erreakzioa izan den moduan Ilustrazioren razionalismo formalistaren aurka Mito

Berri bat asmatu bila («Jainkoaren bilaketa» erromantikoa), gizarte burgesaren katastrofearen aurrean orain, autore guztiok garaiko Bizi Filosofiaren eta Positibismoaren aurka, baina positibismo gisakoa bilakaturiko Alderdien marxismo determinista dogmatikoaren aurka orobat, metafisika moduko bat xerkatzen dute historiari eta ekintzari zentzu positibo bat sumatzeko (egoera berean beste batzuek existentzialismotik edo absurdoaren filosofiatik joko dute). Erromantizismoa, ekintzak materialki huts egin duenean Iraultzaren proiektua nolabait pentsamenduan eta espirituan salbatzeko ahalegina baizik ez da. Marxismoari eite «moral», ideal, berri bat ematea izan da, belaualdi aleman, batetik gerraondoko puskailetako eta bestetik garaipen sobietarraren tenore bereko honen bilaketa «erromantikoa». Walter Benjaminena, konkretuki, progresoaren ideiarri utopiarena kontrajartzea izan da; Natura versus espiritua bezalatsu da hori (Naturaren eta espiritua- ren adiera alemanean). Teknika, Lukácsentzat legez Benjaminentzat, Natura da («bigarren Natura»). Beraz, progreso teknikoa progreso naturala da, gizakiaren beharrian naturalak asetzeko progressoa, ez aurrerapena espirituan, gizatasunean, askapenean. Produkzioko teknologia, Naturaren dominaziokoa, ikaragarri aurreratu da, ordea produkzioko harremanak, jendartekoak, funtsean beti berdinak ari dira gelditzen (ugazaba eta jopua). Progresoak, askatu ez, baina zanpatu egiten du produzitzailea, gizadia. Progresoak zentzu negatibo, tragiko bat hartzen du. Kontzeptuen aldaketa horrek historiaren eskema marxista eraldatzen du. Progresoaren ideia marxistan iraultza han nonbait bidearen azkenean produkzio tresnen garapen teknikoari eskerrak berez bezala eta nahitaez letorkeena litzateke; utopiaren ideian iraultza spirituarentzat, tximista bezala, edozein momentutan eman daitekeen aukera da. Horrela historiako denboraren kontzeptua ere bestelakutzen da (garapena versus tximista, *kairós*).

Benjaminen historiaren filosofiako topos ezagunena historiaren aingeruarena da —Angelus Novus—, asko

aipatu ohi duguna eta ez asko ulertu (izan ere, aingeru horren sinboloaren atzean tradizio talmudiko guretzat aski estrainioa baitago, komentarista juduak irakurriz ikasten dugunez. Benjaminek berak maiz aipatzen ditu bere obran aingeru talmudikoak). Angelus Novus Paul Kleeren akuarela bat da, Benjaminek erosi zuena eta bere obran hainbat aldiz aluditu izan duena. «Historiaren kontzeptuaz» idazkitxoan, nazien ihesi Paris hustu baino lehen- txearago zirriborrotua (bukatu gabe), beraz ia bere hilburuko- koa, iruzkin hau egin du Benjaminek:

Badago Kleeren margolan bat, Angelus Novus deritzona. Aingeru bat dago bertan irudikatua, begiak hantxe tinko josita dauzkan zerbaitetik aldentzen ari dela ematen baitu. Haren begiak irtenak daude, ahoa zabalik eta hegoak tenkatuak dauzka. Antzekoa eman behar du historiaren aingeruak. Begitartea iragana aldera itzulia du. Guretzat gertakarien kate bat ageri den tokian, katastrofe bakar bat hautematen du hark, hondakinaren gainean hondakina pilatzen aspergabe eta berari oinen aurrera jaurtitzen. Berak pausatu, hilak piztu eta puskatua berrosatu egin gura luke. Baina Paradisutik aldagoiak erasotzen du, hori bere hegoetan katramilatzen da eta hain da bortitza, aingeruak ezin baititu berak haiek atzera bildu. Aldagoi horrek eutsiezinki etorkizunerantz bultzatzen du, bizkarra ematen baitio berak horri, bere aurrean zeruraino metatuz dihoan bitartean hondakinen pila. Guk progresoa deitzen duguna, aldagoi hori da.

Progresoaren kritika Horkheimer eta Adornok baino lehen (Ilustrazioaren dialektika) ausartu du Walter Benjaminek. Lehenengo Mundu Gerrak ekarri duen hondamendiaren ostean beharbada logikoa zen XVIII-XIX. mendeetako optimismoetan fedea galtzea (O. Spengler, V. Pareto, Heidegger). Baina Benjaminek fede iraultzailearen optimismo marxistaren beraren barruan planteatu du progresoaren kritika, horrela iraultzaren ideia ere irauliz. Marxentzat historia martxa triunfal bat da oraindik. Benjaminek historia, ez garailez garaile, baina garaituz garaitu pentsatzea

proposatu du. Heredatu dugun zibilizazio burgoia, horrela, basakeriaren martxa triunfala bezala ageri da. Edo, behintzat, barbaria eta zibilizazioa ez dira bi polo kontrario, non ere zibilizazioa barbariaren gainean garaituz dihoan (denbora historikoa, zibilizazioaren garaipenaren denbora), ezpada bien betiko anabasa. Egiptoko piramide bakoitzaren oinarrietan zenbat mila esklaboren burezur dago estalita? Zenbat arima zartailaturen gainean zutitzen da zerura katedral gotiko bat? Zenbat negar eta drama ezkututzen da Mozarten musika jolastiaren atzean? Zenbat barbaria burges gorde dario Baudelaireren lirika poxpolinari?

Benjaminek Frantziatik ihesi Portboura ibili duen bidea, urte eta erdi lehenago Machadok norabide kontrarioan egin du Espainiatik ihesi. Niretzat Portbou orain arte gerra zibileko kontuen oroipen bat baino ez zen, kontrurik gabeko paisaia bat kontakizun zaharretan lausotuta. Euskal Herriko frontea erorita, Martin Ugaldereen aita eta, gudariak, hemendik sartu ziren Katalunian gerra jarraitzera. Eta hemendik atera ziren gero, gerra galduta, milaka eta milaka errepublikarrekin, exiliora. Horien artean atera da Machado, hirurogei eta lau urtekoa ja, amarekin. Lagun bati eskerrak, internamendu esparru batean bukatu behar izatetik libratu da, Collioureko Casa Quintanan ostatatuz, handik hilabete eskasera hiltzeko.

Bidean Perpinyà eta Elnatik pasa gara. Azken hau, katedralean klaustro ikusgarria duena, Illiberi izendatzen zela antzinatean ikasi dugu, eta hori «iri+berri» omen dela. Colliouren, freskagarri bat hartu eta galdetu dugunean, ea kanposantua non dagoen, tabernariak —geure artean alemanez mintzatu garen arren— kanposantua ez ezik, Machado non dagoen hobiratu ere zuzenean esplikatu digu, bigarren galderaren beharrik gabe. «Poeta espainol errepublikanoa», gehitu du. Ez garela espainolak, baina bai Machado eta errepublikazaleak, esanez eskertu diogu.

Antonio Machadoren errepublikazaletasuna sinbolo potente bat eta eredu bat zen antifrankismo gaztean. Izan ere, bi anaia Machadotar poetak gerra zibilaren ispi-

lua bezala ziren. Manuel frankistak, sistemaren eta gure eskolaren ohoreak gozatzeko zituen. Bestela ez zen poeta txarra. Ordea, *Al sable del Caudillo* panegirikoa txepelak, kategoria pindarotatzen hauxe zizun:

Con esa hueste triunfal
que tras tu enseña desfila,
y que lleva en la mochila
estrellas de general,
de la barbarie oriental
vencer supiste el espanto,
y alcanza tu gloria tanto
que con tu invencible tropa
fue España escudo de Europa
como en Granada y Lepanto.
De tu soberbia campaña,
Caudillo noble y valiente,
ha resurgido esplendente
una y grande y libre España

etab. Antonio, errepublikanoak, hauxe koplatu zuten:

españolito que vienes
al mundo te guarde Dios.
Una de las dos Españas
ha de helarte el corazón.

Madrildik Valentziara, Bartzelonara, Gironara, beti Francoren tropetatik ihesi, exilioan hil da.

Machadoren hilobian loreak eta —ez nuen ezagutzen ekandua hori!— txanponak daude, pesetak, hogerekoak... Bi orri zuri, harritxoekin zapalduta haizeak ez eramateko, lehenagoko idazmakina zahar haietakoan idatzita, baina makina ezberdinetan. Batean: «Caminante, son tus huellas / el camino... / se hace camino al andar» ezagun hura, Joan Manuel Serratek popularizatua; bestean: «Al olmo viejo, hendido por el rayo...». Biak ere, irakurri eta irakurri, buruz ikasteraino irakurri nituen gaztaroan. Orain, eternitate bat pasa dela, iruditzen zait, nota hauek idaztean. Collioure arrantzale herriska zoragarria da gaur.

Manuelek poesia txar zirkunstantzial bat Francori eskaini dion moduan, Antoniok Listerri eskaini dio bere diti-ranbotxoa. Franco hil baino lehentxeago Alderdi Komunistan etena egon zenean eurokomunismoaren kontuaren inguruan, Carrilloren aurka eszisiao Enrique Lister horrek protagonizatu zuen. Ebroko Batailaren buruzagia gazteagoontzat mito bat zen, «tremendum et fascinosum» (bataila horretan konbatitu zuen, boluntario derrigor, lagun baten aitzak, euskalduna bera, Francoren aldean). Nik 1965ean eza-gutu nuen Lister jenerala, Helsinkin egin zen Bake Kongresu batean. Machadok batailaren erdian idatzi du, itxaropenez betea oraindik, *A Lister, Jefe de los Ejércitos del Ebro* («oh noble corazón en vela, / español indomable, puño fuerte»), anaiaren antzeko tonu epiko faltsuan. Liriko paregabearen onena ez da, baina itxiera sastakor honekin bukatzen da: «si mi pluma valiera tu pistola / de capitán, contento moriría». Zerk darama poeta gozo bat armak gehiago estimatze-ra hegatsa baino? Gerrak bere lorrak dauzka poetentzat ere. Manuelek heroi frankista gehiago ere bezala, Antoniok heroi errepublikarrak gorazartu ditu (Miaja jenerala, etab.).

Gerra urteetan Antonio Machadok, bere burua apolitiko aitortzen (eta deitoratzen) duenak, komunistak (*Quinto Regimiento*, etab.), Sobiet Batasuna, Stalin bera behin eta berriro gorai patzen ditu. Bere kredo soziala garbi aitortzen du:

Desde un punto de vista teórico, yo no soy marxista. Veo, sin embargo, con entera claridad, que el socialismo, en cuanto supone una manera de convivencia humana, basada en el trabajo, en la igualdad de medios concebidos a todos para realizarlo, y en la abolición de los privilegios de clase, es una etapa inexcusable en el camino de la justicia; veo claramente que es ésa la gran experiencia humana de nuestros días, a que todos de algún modo debemos contribuir («Discurso a las Juventudes Socialistas Unificadas», 1937-05-01).

Marxismotik apartatzen zuena materialismoa zen ausaz (ateismoa). Baina arima errusiarraren espiritualitate sako-

nean guztiz sinesten zuen, eta, beraz, ez zuen guztiz sinisten komunismo sobietarraren ateismoa benetakoa zenik.

Antonio Machadoren kezka biziak izan dira espiritualitatea, fedea, Jainkoa, erlijioa, beti espainoltasunaren gogartearekin loturik. (Loturik dauden bezalaxe berarentzat sozialismo eta internazionalismoa eta «el supremo orgullo de ser españoles»). 98ko belaunaldiaren jarraipenean, herri espainol xehearen materialismo narrasak gogait eragiten dio. Baina, Unamunori ez bezala, hori mistiko espainoletan errefuxiatu baita, horietan bai fedearen eta bai Espainiaren esentzia bera sumatuz, Machadori Espainia tradizional bulgare horretan («que ora y bosteza») erlijioa ere bulgarea egiten zaio. Bera erlijio pertsonal intimo, bizi, sozial batez bakarrik interesatzen da, dogmak eta folklore erlijiosoak (Eliza) lagata. Bergsonek eta —honetan bai— Unamunok influentziatua, erlijioaren arazoa Machadorentzat filosofia eta poesiaren arazoa bezala planteatzen da, h. d., giza espirituaren bi logiken arazoa: logika razionala eta logika poetikoa («hay dos modos de conciencia...»). Arrazoimena eta bihotza dikotomiaren edo «bi logiken» arazoa razionalismo modernoarekin batera sortu da (B. Pascal). XIX. mendean dikotomia hori nolabait desegin egin da, bihotza ukatu (poesia, erlijio, etab.) eta arrazoimenarekin bakarrik geldituz (zientzia, filosofia positibista). XX. mendearen hasieran bihotzaren errebindikazioa indarrez jaiki da berriro (espiritualismoa, Bizi Filosofiak). Hala Machadorentzat errealitatea atzemateko arrazoimena motz gelditzen da; edo, errealitatea lehenbizi hilotzu egiten du atzeman ahal izateko («esa maldita faena / de ir arrojando a la arena / muertos, los peces del mar»); poetarena, aldiz, da «conciencia de visionario / que mira en el hondo acuario / peces vivos, / fugitivos». Beste irudi batekin: poesiak, erlijioak, txoriz eta kantaz eta hegatziz eta hegada dotorez betetzen dute zerupea; filosofia razionalistak hegoak ebakitzen dizkie —«fue Kant un esquilador / de las aves altaneras»—, batetik hori beharrezkoa izan bailiteke metafisika ustekoiak apaltzeko, bestetik hori

bakarrik egitea ameskabea baita. Hein honetan bi logikak oposizioan ikusita daude. Elkarren osagarriak ere izan litezke, ordea, eta hala gura luke Machadok. Hasteko, poetak ezin du hizkuntzaz baliatu baino; razionalitateaz baliatu baino, hortaz. Poesia egituratu ere razionalki egiten du. «No es la lógica lo que el poema canta, sino la vida, aunque no es la vida lo que da estructura al poema, sino la lógica». Elkarren osagarri direnean ere logika bien arteko oposizioa ez da ibitzen. Errealitatea isurkorra da, etengabe aldakorra, eta errealitate hori adierazi ahal izateko (txori bat hegan pinta liteke, baina ez hegada bera) hizkuntzak egiten duena da errealitatea kontzeptuetan lotu, higigabetu, munduko sagar guztien diferentzia guztiak «sagarra» bakarrean homogeneizatu.

Los conceptos o formas captoras de lo real no pueden ser rígidos, si han de adaptarse a la constante mutabilidad de lo real. Que eso no tiene expresión posible en el lenguaje lo sabe Abel Martín [Antonio Machado].

Horregatik, hizkuntzaz baliatuz ere, hizkuntzaren kontra dihardu poetak.

Labur: Machadoren posizioa eszeptiko edo erlatibista da. XIX. mendeak fundamentu razionalik ez edukitzeagatik zapuztu du erlijioa, metafisika; zientzia, aldiz, arrazoi-menak eta esperientziak hautsiezinki oinarritutzat jotzen zuen. Aitzitik, honezkero: «Vivimos en un mundo esencialmente apócrifo —konfesatzen dio bere buruari Machadok—, en un cosmos o poema de nuestro pensar, ordenado o construido todo él sobre supuestos indemostrables...». Ez dago ezagutzaren azken fundamentu ongi fundaturik. Machado fundamentuen eztabaidaren ondotik dator.

Erljioaren kritikaren ondotik dator orobat. Machado ez da fede espainol herritarraren batere zale («un pueblo que ayuna y se divierte / ora y eructa»), Ostiral Santu tragikoetako hori, seriotasun handiko seriotasunaren komediana (honetan poeta andaluzar Unamuno euskotarra baino arras beste sentsibilitatekoa da), ezta Ama Birjinaren

debozio farfailena ere. Erlijioan, seriotasuna eta intimitatea, isilak maite ditu berak, alarde gabekoak. Halaberean Jainkoaren eta Egiaren jabe beti izan den Elizaren aurka, Machado, Egiarik maiuskulaz jada ez dagoela ikasita, Jainkoaren eta fedearen bilatzailea da: «pobre hombre en sueños, / siempre buscando a Dios entre la niebla». Kanpoan edo gainean egotetik Jainkoa barrura pasa da, eta sinistea sinistu nahi izatera (oso unamunotarra hau dena), dogma eta kanonetatik libre:

creo en la libertad y en la esperanza
y en una fe que nace
cuando se busca a Dios y no se alcanza,
y en el Dios que se lleva y que se hace.

Arrazoimenaren eta erlijioaren arazora itzuliz (poesia eta filosofiaren jite berberekoa): hiru autoreengan, razionalismoaren ezaskitasuna jada naturaltasun guztiarekin agerikotzat ematen baita, mitoaren laguntza osagarria bilatzen zaio hari; bestalde, mitoa bera (erlijioa) modu aski heterodoxoan baliatzen da. Arrazoimena eta mitoa XIX. mendean elkarren uko amorrutzkoa izan dira, teologia klasikoaren aurka hain zuzen, hori ez baita besterik izan, judaismoan bezala kristautasunean, arrazoimena eta mitoa elkarrekin adosteko programa baino. Autoreok, ordea (eta garaiko beste batzuek), arrazoimenaren eta mitoaren sinbiosia berriro entseiatuz, ez dute inola ere teologiarik egiten (mistika modu bat bai agian). Walter Benjamin tradizio judua filosofia marxistarekin bateratzen, edo viceversa, ahalegindu da, biak erreberitzeko. Unamuno, filosofia klasikoa ere kamutsa begitandurik eta erlijio (teologia) ofiziala razionalistegia, irrazionalismo mistiko batean eta poesian murgildu da. Machadok razionalismoari mugak jarri eta erlijioa galdatuko du, baina, batetik hori intimitate pertsonalera bilduz («Señor, ya me arrancaste lo que yo más quería»), bestetik sozialismoaren espiritu modernotara zabalduz. Kristautasunaren espiritua ederresten duenean, espresuki ohartarazten du, bere jarrerak ez duela zerikusirik «con esas filosofías católicas, más o menos embozada-

mente eclesiásticas, con que hoy, como ayer, se pretende enterrar al Cristo en Aristóteles». Machadorentzat ere gure kulturaren bi figura enblematikoak Sokrates eta Jesus Nazaretekoa dira. Sokrates, unibertsalismo intelektualarena; Jesus, unibertsalismo emozional edo moralarena. «No basta la razón, el invento socrático, para crear la convivencia humana; ésta precisa también la comunión cordial [...]». Tal fue la hazaña del Cristo». Jesusek irakatsi digu haurri-detahun unibertsala, gizon-emakume guztiok Aita bakararen umeak garela; eta, beraz, posible dela «una comunión cordial entre los hombres, que nos permita cantar en coro, animados de un mismo sentir» («puede haber comunión y aun comunismo»). Materialismo historikoak ez du konbentzitzen («me falta simpatía por la idea central del marxismo: me resisto a creer que el factor económico... sea el más esencial de la vida humana y el gran motor de la historia»); ateismoa, ideal sozialista komunitaristaren kontrakotzat dauka («el ateismo es una posición esencialmente individualista»). Ateismoa (materialismoa) kontzientzia sozial komunitario bero baterako eragozgarri da: «un comunismo ateo será siempre un fenómeno social de superficie». Ostera, kristautasunaren espirituaren garaipena komunismoarekin etorriko da, eta komunismoaren garaipena espiritu kristauaren garaipena izango da. Ez da Erroman bilatu behar Kristoren espiritua.

Roma es un poder del Occidente pragmático, un poder contra Cristo, que tiene del Cristo lo suficiente para defenderse de él. Entre Moscú, profundamente cristiano, y Roma, profundamente pagana, es Roma la que defiende a Cristo como quien defiende la ternera para su vacuna. Moscú, en cambio, se inyecta Carlos Marx. Pero cuando triunfe Moscú, no lo dudéis, habrá triunfado Cristo.

Machadoren interesa erlijioaz eta kristautasunaz Espainiaren eta herri espainolaren interesari lotua dabil, kritikoki batzuetan, apologetiko beste batzuetan. Badaki debozio herritarrarekin sarkastiko izaten, baina herri es-

painol zarpail hori bera herri errusiarra bezalakoxe espirituala ere kausituko dizu. «Rusia y España se encontrarán un día como dos pueblos hondamente cristianos, cuando los dos sacudan el yugo de la iglesia que los separa». Herri espainola bere barnemuinean sakonki espirituala, esentzialki kristaua da. («Euskaldun fededun»a deigarriki bitxi aurkitzen omen dutenek —hori euskaldunen maniatzat daukatenek batez ere—, Unamuno eta Machado bezalakoan Jainko ibero, Jainko hispano eta Kristo espainolak erruz aurkitzea ez lukete zaila edukiko, bilatu nahiko balute, heterodoxo espainolen artean ere, «espainol fededun» ortodoxoak albora utzita).

Antonio Machado Alvarez, Manuel eta Antonio poeten aita, filosofiako irakaslea eta literaturzalea, folklore eta ahozko herri literaturaren biltzaile eta ikertzaile puntarengoa izan da Espainian, bi semeek euren poesian jarraituko duten herrikoitasun ildoan prestatuz. (Walter Benjamin ere, bere lagun Gershom Scholemekin, tradizio judu herritarren estudioan permatu da). Antonio Machado semeak herriaren filosofiaz, herriaren poesiaz interesatua jarraitu du eta hainbat poesia ondu du forma herritarretan. *Antonio Machado poeta del pueblo* dio Tuñón de Lararen izenburuak. «Junto al pueblo ha de estar el intelectual —idatzi du berak oren gorrietan—. Y en contra de los enemigos del pueblo». (Baina nola jakin, non dagoen herria? Ez baita egoten toki bakarrean...). Herritasunaren edo espainol-tasunaren gogoetan, edonola ere, poeta andaluzak maiz erabiltzen du herriaren baliokidetzat arraza kontzeptua, garaiko zenbait euskotar barkazio gabekoren antzera. «Escribir para el pueblo es escribir para el hombre de nuestra raza», etab. Espainia behiala loriatsu, orain endekatuaren hastio errepikatua gorabehera —«la España de charanga y pandereta..., devota de Frascuelo y de María»—, arraza espainolaren indarrean uste osoa dizu: «mas otra España nace /... con esa eterna juventud que se hace / del pasado macizo de la raza». Arrazak herri xumearen nobletasuna esan gura du, egiazko Espainia, «nobleak» gabe (jauntxoak,

Eliza); edo espainol jator guztiak —eta, kasu!— klase diferentziarik gabe. «En el pueblo entramos todos, sin distinción de clases, cuantos sentimos el destino común a los hombres de nuestra raza» (*El Quinto Regimiento*). Espainol-tasunean —herritasunean— klase diferentziak desagertu egiten dira. Faxisten aurka errepublika defendatzen duen oro «es pueblo, hondamente pueblo y, por ende, el elemento constructor y fecundo de la raza»... Zer da Espainia? Arraza da. Arraza berdin herritasuna berdin nazio espainola: «España [...] lleva siglos de vida propia, perfectamente definida por su raza, por su lengua, por su geografía, por su historia y por su aportación a la cultura universal»; nazioaren kontzeptu «erromantiko» edo alemana omen delako erdeinatu horixe alegia! Autore euskotarrak irakurri eta eskandalizatzen diren horiek, garaikide espainolak ez dituztela irakurtzen, pentsatu beharko da.

Patu pertsonal bakoitzak bere hilobia: Benjaminena nitxo miserable bat da, harena zehazki zein den ere ziur ez dakiguna. Aparte samar, goian aipaturiko oroitarria. Machadoren hilobia harlauza sendo bat da, bertan irarrita «Antonio Machado» eta «Ana Ruiz Madre del Poeta» izenak eta bion jaiotza eta heriotza urteak soil-soil; hormatxo bat zutik buruan, harri puska irregular luzexka eta zementuz egina. (Gu egon ginenean hormatxoaren behean, eskuinean, postontzi bat zegoen, jendeak Machadori oraindik idazten omen dizkion gutunentzat. Kendu egin dutela, esan didate). Valéryk «itsasgaineko hilerri» zuri-zuri argitsuan panteoi lerdan bat dauka, amaren aldetiko Grassi familiarena. Hobiarran irarrita kondekorazio gisako hiru medailoi eta goian gurutzea, marmolezko lauza lodi sendoan izkribu hau italieraz: «Qui Giace / Giovanna de Lugnani / Moglie del Cavaliere Grassi / Console di S. M. Il Re d'Italia», etab.; segidan senarrarena: «Cavaliere Giulio de Grassi / Console d'Italia / Cavaliere della Legion d'Onore», etab. XIX. mende burutik aurrera Valérytarren izenak eta heriotza datak. Paul Valéryren izena ez dago lauza gainean, aurrealdean baino, letra handitan.

Paul Valéry hil zenean De Gaullek hileta nazionala dekretatu zuen, eta beraz heroi nazionalaren ehorzketan espantuzko ponpaz ospatu zuen Frantziak bere burua. Poeta bat heroi nazionala? Bai, eta Jeneral baten dekretuz gainera. Valéry 1945-07-20an zendu zen, eta De Gaullek, garaipenaren biharamunean, frantsesei inork sinesten ez zuen frantses guztien («armen eta letren») Erresistentzia heroi-koan sinestea emateko, denak batuko zituen eta harrotasun nazionala itzuliko zien zeinu dirdaitsu bat behar zuen. Gerra egunetako zatiketa lotsagarriak ahaztu eta, frantses guztien elkarbatzearen liturgia eszenifikatzeko, zer hoberik, poeta frantses mundu guztiak miretsiaren hileta aprobetxatzea baino? De Gaullek, bada, poeta eta akademiko zena, erresistente ere bihurtu zuen (ez gehiegi, gaitzitua inor ez sentiarazteko), eta Erresistentziaren mitoarekin batera garaipenaren sinbolo perfektu bat osatu zuen. Egia da hamalau urte lehenago Akademia Frantsesean Valéryk Pétain Mariskalaren egundoko panegirikoa egin zuela, eta okupazio alemanaren garaian politikoki arriskatu ere inoiz ez zuela asko arriskatu, baina kolaboratu ez zuen egin, eta Paul Valéry Erresistentziako heroia eta patriota da, gaur arte.

Euskal irakurzale batentzat, Valéryk, heroia ez dirudi apika, baina txit frantsesa eta txit patriota bai. Frantsesak «une race vive et critique» ei dira; espainolak «une race ardente»; alemanak eta frantsesak «chacun selon sa nature, sa race» pentsatzen du, etab., honek ere ohiko terminologian dihardu. Norbanakoa komunitate bateko kide gisa nor-zertzen da, «restreint à un temps, à un visage, à une race». (Horregatik ez da arrazista, noski!). Frantziari buruz diharduela: hori askotarikoa da, baina esentzialki beti bat; aldeak alde, «tout se résout en France pure», dena «sa profonde unité»ak lotzen du. Lehen Mundu Gerran iparralde nahiz hegoaldeko jendeek, bestela hain diferenteak,

ont confondu leurs natures eta leurs différentes vertus pour le service et le salut de la nation une et indivisible [biba!], pour la réunion au corps national des Français qui en avaient été séparés [Alsazia].

(Machadorentzat ere Espainiaren batasuna zentzu komunaren ebidentzia bezalatsu da:

De aquellos que se dicen ser gallegos, catalanes, vascos..., antes que españoles, desconfiad siempre. Suelen ser españoles incompletos, insuficientes, de quienes nada grande puede esperarse).

Zerk ematen ote du Frantziaren batasun hautsiezin hori? Misterio bat da, azkenean. Metafisikoa.

... La présence réelle de cette Patrie, chose indicible, entité impossible à définir à froid, que ni la race, ni la langue, ni la terre, ni les intérêts, ni l'histoire même ne déterminent; que l'analyse peut nier; mais qui ressemble par là-même, comme par sa toute-puissance démontrée, à l'amour passionné, à la foi, à quelque'une de ces possessions mystérieuses qui mènent l'homme où il ne savait point qu'il pouvait aller, — au delà de soi-même. Le sentiment de la Patrie est peut-être de la nature d'une douleur, d'une sensation rare et singulière...

Dena den, nazionalismo hauek ez dira nazionalistak, hori badakizu aspaldi:

Mais encore —argitzen digu Valéryk—, ce sentiment national s'accommode aisément chez nous d'un sentiment de l'humanité. Tout Français se sent homme; c'est peut-être par là qu'il se distingue le plus des autres hommes (!!!)...

Machado filosofian doktorea eta filosofiaz biziki interesatu den poeta baldin bada, Valéry, filosofiaz eta filosofoez maiz ironizatu duena, filosofoa da bera, eta filosofoak biziki interesatu izan dituen (W. Benjamin, K. Löwith, etab.). Berak filosofoen artean Bergson maite du bereziki (Machado ere, Parisko egonaldian, filologiako klaseetara joan ordez egin behar zuen bezala, Bergsonen klaseetara joaten omen zen, haren filosofiak liluraturik). Valéryrentzat espiritu frantsesaren espresioa musikan Debussy den legez (Valéryk ez du arazorik espiritu frantses batean

sinesteko), filosofian Bergson da, filosofia eta poesia ezkontzen jakin duelako (Kanten kontrara, esaterako). Bera ere poesia eta filosofiarekin ibili da filosofatzen hainbat arazo klasikotan: zer den denbora, ezagutza, ezagutza eta artea, mitoa, etab. Saio polit bat txit aipatua «Dantzaren filosofia» da, denboraz, erritmoaz, etab., egiten dituen go-goetez gain, meditazio antropologiko baterako ere balio diona. Dantza alferrikako aktibitatea da, ezerezerako enkarnu bat, pasio inutil bat, funtzio bitalik batere betetzen ez duena. Horretantxe, hain zuzen, gizakiak gizaberea nola gaintzen —transzenditzen— duen ageri zaigu. Gizakiak, biziraupenerako batere ikusi edo entzun beharrik ez duen mila gauza ikusten, behatzen, ikertzen du; mila egitate alferrikako egiten du (zirkulu bat marraztu, erritmoan mugitu, imintzioak eta komediak egin).

Voyez que les animaux ont l'air de ne rien percevoir, ni de ne rien faire d'inutile. L'œil d'un chien voit les astres, sans doute; mais l'être de ce chien ne donne aucune suite à cette vue [...]. La vache, dans son pré, non loin duquel le Calais-Méditerranée roule à grand fracas, fait un bond, le train fuit; nulle idée dans la bête ne court après ce train...

Abereek ez dute egiten alferrikako lanik. Gizakiak egiten duen guztitik gehiena alferrikakoa da (bere buruaren ezagutzarako ez bada behintzat). Bizidunaren beharrianen, behar fisiologikoen, oso gainteko ahalak dituen biziduna da gizakia; ez bere beharretatik, bere kreatio libreetatik bizi da. Eta horixe da bitxia: alferrikako kreatio horiek «behar» ditu (bizitzaren zentzua) bizitzeko.

L'homme est cet animal singulier qui se regarde vivre, qui se donne une valeur, et qui place toute cette valeur qu'il lui plaît de se donner dans l'importance qu'il attache à des perceptions inutiles et à des actes sans conséquence physique vitale.

Gizakiak artean, mitoan, dantzan ezagutzen du bere burua, bere askatasuna.

Usu meditatzen du historiaz, moderniaz, etab. Benjaminek behin baino gehiagotan aipatzen eta beretzen ditu haren gogoetak arteaz aro modernoan. Bere *Artelana birproduzigarritasun teknikoaren aroan* ikerlanak Valéryren aipu bat darama goiburu gisa. Konparatzen baditugu hiru autoreok, ordea, euren jarrerak historiaren aurrean hagitz diferenteak dira. Machadok dirudi optimistena: gerra ia bukatzera dihoan arte gutxienez, etorkizun berri argizko bat itxaroten du. Lehen Mundu Gerra eta gerraondoko depresioa hurbildik bizitu dituen W. Benjaminek, progreso historikoan federik ez du, baina iraultzaren posibilitateari eusten dio. Valéry dekadentziaren ideiak dominatzen du: Europa, izan ja baden horixe bilakatuko ote da aurki, Asiaren lurmutur txiki bat? («La crise de l'esprit»). Gerrak Europan utzi dituen ausiabantza landei so, puskailen literaturako melankoliaz, aipu klasikoa bilakatu da haren esaldia mendebaleko espirituaren erorkorraz: «Nous autres, civilisations, nous savons maintenant que nous sommes mortelles». Iragana gure begien aurrean hondakin mortu bat bezala ageri da, Benjaminek errepikatuko duena («eine einzige Katastrophe»). Baina hondar pilan, Benjamin mesianistak ez bezala (azkenean berak ere etsita bukatu badu ere), Valéry desesperantzatuak ez du gainbeheraren legea baino sumatzen. Denbora historikoa denaren irenslea da, ezer ez da betiko. Mesopotamiako kulturak eraitsi ziren moduan eraitsiko da Europa: «l'abyme de l'histoire est assez grand pour tout le monde».

Historia kaos ilun bat da. Jendeak argumentu zaku bihurtu nahi izaten dizu, baina handik berdin ikasten da bata eta bere kontrarioa: «ce désordre d'enseignements contradictoires que nous propose le passé», irizten dio Valéryk. Edo hobe, bakoitzak nahi duena ikasten dizu handik. Itxaropena ere ikas daiteke, Benjaminen edo Machadoren maneran: «l'histoire, qui, par essence, contient des exemples de tout, qui permet de munir toute thèse et qui arme de faits tous les partis...» («Réponse au discours de M. le maréchal Pétain», 1931, testu aski nazionalista,

filosofikoki interesgarria hala ere). [Hor irakurtzen da: «vaincre, c'est convaincre», Unamunorena uste izaten dugun ateraldia]. Berdintsu dio Machadok: «Incierto es, en verdad, lo porvenir. ¿Quién sabe lo que va a pasar? Pero incierto es también lo pretérito: ¿quién sabe lo que ha pasado?». Iragana guk pizten edo itzaltzen dugu. Guk erabakitzen eta egiten dugu iragana zer «den».

Non eta nola pizten da historia? Amaiur Lauaxeta-ren poesian dago bizirik liburu guztiz zientifikoren bateko orrietan baino gehiago; Ingalaterrako historia Shakespeareren drametan bizi da, Ingalaterrako erakundeetan, festa nazionaletan, hots, memoria bizian. Nafarroaren konkista non da egiaz erreal gaur? Machado:

Para nosotros lo pasado es lo que vive en la memoria de alguien, y cuanto actúa en una conciencia, por ende incorporado a un presente y en constante función de porvenir. Visto así —y no es ningún absurdo que así lo veamos—, lo pasado es materia de infinita plasticidad, apta para recibir las más variadas formas...

Errigoroski historiaren filosofiarik ez da posible. Are gutxiago zientziarik. Gehienez ere poesia, aparatu zientifiko gehiago edo gutxiagorekin. Historiak, erreal izateko, edo erakundea (Estatua, esaterako) edo mitoa behar du, eta jeneralean biak. Geuk ere, gure memoria txikiari, ez al diogu euskarri material bat ematen: haurren edo bizilagunaren argazkia karteran, ahaide zenduaren hilarria...? Denboraren jarioan, gogamenak memoria zerbait material, iraungigaitzi lotu gura izaten du, nolabait oroipena fisikotu.

Bidaia liteke beste edozein zioengatik ere kanposantuetara, memoria ezberdinen biltegi horiek, eta hainbat poesia eta filosofia aurkituko duzu beti. Ez dut esan nahi Kerameikoserak izan behar duela derrigor, edo Appia Anticarak (jende askok bisitatu dituzte hori katakonbak). Edozein herritako hilerriak dira kuriosoak, merezi dute, Gaztelako herriska bateko kanposantutik (Unamunoren «corral de muertos, entre pobres tapias, / hechas también

de barro») British Museumen ikusten diren Mausoleoaren pusketaraino. Hamaika historia familiarren lekuko isilak, birproduzitu ohi dituzten estereotipoen azpitik, inon ez baitira ageriago aurkitzen gizarte baten topikoak. Kanposantua bidearen azkena da. Ezerk ez dauka bere baitan zentzu gutxiago, zentzu guztiaren bidaia bukatzen den honetan baino, kanposantuak eta hango hobi bakoitzak; beraietan ezkututzen da, ordea, zentzu posible oro, eta horietan laburbildu nahi izaten dugu. Bidaia horien historia posibleak entzutera —ikustera, imajinatzeraz— etortzen gara; alegia barne historia esentziala, nola-halako egintzak, anekdotak utzita. Interesantea da konparatzea, hilarrieta-ko testuak nolakoak diren Euskal Herrian, Frantzian, Italian, Alemanian. Konparatzeagatik bakarrik, konklusiorik ateratzeko asmo gabe. Diferentziak ohartzea Normandia eta Mediterraneo artean. Katolikoak, protestanteak, juduak. Denek ez dute berdin sentitzen heriotza; bizitza, hobesan. Bizitzaren azkena baita, testu horietan islatzen dena, nola sentitzen duen jende bakoitzak. Soldadu erorien Normandiako kanposantu ingeles txukun-txukun zaindu batean, iragan udan oraindik ahaide eta lagun bisitariek, oporretara hemen gaindi pasatzean beharbada, idatzi dituzten lerroak, orrizka ditzakezu, euri eta haizetik babestuta horretarako egoten diren kaieretan. Zu bezala iragaitzeko andre eta gizon ingeles ezezagun horiek, zeure hurbil-hurbilak sentitzen dituzu momentu batez. Bizkaiko Muruetako hilerri txikian ikusi nituen nik estreinako aldiz atzerrian lurperatu soldaduak. Bizkaiko frontean eroritako italiarrak, bazter batean hobiratuak, zeinek zaindu gabekoak, ordurako denek ahaztuak. Faxistak, ala faxista obligatuak? Deitura politik zituztela, iruditzen zitzaidan niri. Hamahiru/hamalau urte nuen. Nik badakit mutilok non dauden —pentsatzen nuen—, eta ez dakit nortzuk diren; eta urrungo beren familiek agian ez dute jakingo non dauztan. Haiak besteak baino bakarrago zeudela kanposantuan, begitantzen zitzaidan. Gernikako kanposantua handi samarra bezala daukat oroipenean. Lehen euskaraz egondako idatziak hilarrietan ezabaturik eta gainean es-

painolez idatziak ikusten ziren bertan 50. urteetan oraindik. Soldadu italiarrek monumentutxo egoki bat zuten han, frankismoan ohiko hilen zerrendarekin letra beltzez marmol lauza txurian. Italiar horiengatik zerbait berezia sentitzen nuen, gerran eta etxetik urrun hilak zirelako. Gero, Werleko kanposantuan Westfalian, soldadu sobietar presoen hobi lerroek inpresionatu baninduten —Weimarko hilerri sobietarra, Normandia, Somme, Champagneko gurutzetxo soro azkengabeak oraindik ez nituen ezagutzen—, gutxiago ez ninduen inpresionatu, metro batzuk harago naziek hildako frantziskotarren hilobiak eta gerran eroritako fraideenak ikusteak. Orduan jakin nuen, Hitlerrek ez zituela juduak bakarrik hil, frantziskotarrak eta jesuitak ere bai, eta eliz jendea, katolikoa nahiz protestantea. Hilobiak zaintzeko hemen baino ohitura handiagoa dute alemanek, eta fraideak maiz-sarri joan ohi ziren landare eta lorez hilobiok apaintzera eta argiak jartzera, eta ni beraiekin, gerrako kontuak eta nazismokoak entzuten. Alemaniara joan berritan ezagutu nituen fraideak, denak frontean egonak ziren, eta askok zituzten bonben edo metrailen orbanak. Beste behin, orduan Maite Gabrielerekin, Père-Lachaisen Parisen —nik orduan asko irakurtzen nuen Erdi Aroz—, biok Abelardoren hilobian geundela, bi neska hurbildu zitzaizkigun galdezka. Frantsesa gutxi, ingelesa ez asko, azkenean argentinarrak zirela, eta euskal jatorrikoak hain zuzen (nafarrekoak, zehazkiago; baina etorki «baskoa» esaten zuten beraiek). Jim Morrisonen hilobia bilatzen zutela. Esplikatu digute zein den. Lehentxeago gazte batzuk ikusi baititugu erretzen eta edaten eta dibertitzen hilobi batean, hura izan behar duela, ondoriotu dugu. Biziki harritu dira, Jim Morrison ez genuelako ezagutzen. Abelardo eta Heloisa inoiz entzun gabe zeuzkaten beraiek. Bakoitzak bere heroien memoria daukagu. Egun osoa libre, guk Molière, Balzac, Oscar Wilde..., geure oroi-penak eta sinpatiak bisitatu ditugu, eta begien aurrean suertatzen zena. Bizet, Chopin. Idazleak, musikariak, zientzialariak, eta euren epitafioak. Pare baten nota hartu dugu. Laster galtzeko, seguru asko. Gehien-gehien-gehienak,

ordea, guri deus esaten ez diguten izenak, Parisko herria. «Ene herri frantses maitearen erdian» hobiratua egon gura omen zuen Napoleon, ez dago herri maite oinezko honen erdian. Hura Frantziak nolana hiko arma eta jeneral eta hiltzaile nazional hilezkorrenentzat aparte daukan parabisuan dago, jade eta urre inperialezko kupulak koroaturiko Les Invalides panteoi handiosoan. Ez diot inori bisita gomendatzen (bidaiatuz nazionalismotik sendatzen omen delakoa gezurtatzeko ez bada). Estatu modernoek beren hilondoa, memoria dute, hiritarrei inposatzen zaiena; euren «bizitzaren zentzua», ez dakit zergatik ez dena erlijioa (zibila) kontsideratzen. Kerameikosen Polisak ez du sentitzen ezkutatu beharrik aberriaren alde erorien memoria erlijiosoa dela. Atenasko hilerri modernoan, herriaren erdi-erdian daude Askapen gerrako heroi nazional grekoak, beren mandil itxurarekin, bibotetzar handiak eta sastagaiak gerrian, harro, bisitarietara begira posturan jarrita, guretzat komiko samarrak. Denak ez dira jatorriz grekoak. Arbola handi artean, Independentzia Gerrako buruzagi ingelesaren pilare garaia dago, haren bustoaren erliebe oso ingelesaz eta testu ohargarri honekintxe:

RICHARD CHURCH General
Who having given himself
And all that he had
To rescue a Christian Race [!] from oppression
And to make Greece a nation

etab. (Begira «arraza» eta «nazio» horiek XIX. mendean!). «And died amongst her people». Heroia eta bere herria beti. Egia da, heroiren baten herria garela denok, eta gure heroi poetiko eta artistikoak ere —Abelardo eta Heloisa, Victor Hugo hala Morrison— askatasunaren gudariak bihurtzeko joera edukitzen dugula. (Beste batzuek handitasunaren heroiak ederrestenago dituzte).

Era bertsuan bidaiatu ohi dugu museoetara, masa turismo ere bilakatzen ari da hori (Guggenheim). Pintoreen atelierretara: Cézannerena Aix-en-Provencen, Monetena

Givernyn, Dalírena Cadaquésen. Idazleen bizitetxeetara: Maison de Balzac, de Victor Hugo. Hamaika euskaldun gaztek egin du peleginazioa Londresen Highgate Cemeteryra, Marxen hilobira, profetaren lehoi-buru beltzarekin. Bakanago izango ziren, nik uste, Bunhill Fieldsen William Blake bisitatu dutenak (esate bat da!). Zergatik? Gure oroi-tzapenen, irakurketen, ametsen, utopien aberrietara bidaiatzen ohi dugulako. Colliouren harrিতuta gelditu ginen, Machadoren hilobian zenbat jendek utziak zituen loreak, txanponak, haren poesien kopia mekanografiatuak, eskeron eta oroipen hitzak papertxoetan. Sèten batzuk Georges Brassensen hilobira zihoazela, ikusi genuen, Paul Valéryrenera gutxi batzuk, eta oso bakanak bietara. Valéryren hilobian solas delizios bat izan genuen andre frantses batekin, poetaren bezain Gipuzkoako Getariaren ezagutzaille ona. Euskal Herria, ez zuen ulertzen, baina maite zuen. (Bortxaren arazo ez erraz ulertzeko hori!). Lehenago Arantzazura edo Urkiolara bezala, Stratford-upon-Avonera, Balzacen etxera rue Raynouard, Danteren hilobira Ravennan, peleginatzen dugu gaur (eta Lourdesera dihoazenez burlatzen gara). Nolabait geure buruaren bila izaten omen dira bidaiok: horien hilobian geure buruarekin egiten dugula topo, zioen gutxi gorabehera Goethek. Gizatasunaren bila, edozein forma beti aldakorretan. Gure historiaren bila. Mentalitate itxia zuena, mentalitate itxiarekin itzuliko da; bere mentalitateak eskaintzen dion mundu itxia besterik ez dizu edirengo nonahi. Mentalitate irekiak, mundu zabal bat ekarriko digu barnean. Horrentzat egia da, bidaiatzeak aldatu egiten duela, hustu eta bete egiten duelako. Goethek maiz errepikatzen du ideia hori. (Goethek berak, Weimarko Printzeen sepulturan, norbaitek ezlekuan utzi eta ahazturiko izakina ematen du. Schillerren hilobiarena okerrago da: haren hobian gorpu faltsu bat ehortzi zuten, eta gero atera, eta hutsik laga dute).

R. Palgenek *Le cimetière marin* hilerri poesiaren azpigeneroan sailkatzen du («graveyard poetry»), baina XVIII eta XIX. mendeko genero horretan ohiko ilungiro

eta morbidezzatik urrun (Th. Gray, E. Young; Alemanian jarraitzaile ugari izan duena: Klopstock, etab.), antzinate klasikoaren eran emana heriotzaren meditazio metafisikora. Eguerdi aldera heldu ginen eta txitxarra bakar batek bere zerratxo-kontzertu aspergaitzean ziharduen. Pixka bat geroago aire guztia txitxarra zarataz betea zegoen («l'insecte net gratte la sécheresse; / tout est brûlé, défait, reçu dans l'air / à je ne sais quelle essence»). Eguraldia urdin zuri, eta berotzen. Hilobi artean kaioak, usoak. Klase diferentetakoak (hiriko kaleetan ere), niri uso antzekoak iruditu zaizkidanak: hiriko ohikoak, beltzak, txikitxo urdinak, eratzun marka beltzarekin saman. Ez da ohikoa poeta batek konposizio baterako gaitzat bere hilobia hartzea. Beharbada, ama gaixo zegoela eta, berak ere hantxe bukatu behar zuela, gogoetak menderatu du.

Hemen itsasgainen hilerrian egoteak, haren hilio biaren alboan, Valéryren testu guztiz hermetikoa ulertzeko (hain hermetikoa, poesiaren itzulpen —interpretazio— diferentek, espainolak bakarrik, hogeita hamarretik gora dira!) ez du asko laguntzen, iruzkin batzuk etxean irakurritan etorri garen arren. Akaso lehenengo estrofako irudia: pinu ilunen eta hobi txurien artetik hautematen den itsasoa teilatu bat dela imajina liteke, eta belauntzi txikiak teilatuan hara-hona dabiltzan usoak. Gaur belauntziak aisiarrienak dira, ez behialako arrantzaleenak. Baina gaur ere ikuskizun bat da pinu eta hilobi artetik eguerdiko eguzki bortitzak itsasoan pizten duen dirdaia eta belauntzitxoak.

Beharbada itsasgainen hilerri honen deskribapen material zehatzena 10. estrofa eskaintzen du:

Fermé, sacré, plein d'un feu sans matière,
Fragment terrestre offert à la lumière,
Ce lieu me plaît, dominé de flambeaux,
Composé d'or, de pierre et d'arbres sombres,
Où tant de marbre est tremblant sur tant d'ombres,
La mer fidèle y dort sur mes tombeaux.

Valéryren poeman tenkari luze osoan eusten diona, batetik leku konkretuarekiko lotura eta gogoeten uniber-

tsaltasun askea da, eta bestetik dualismoen jokoa estrofaz estrofa labainkor: geldia/isuria, gorputza/kontzientzia, heriotza/bizia, denbora/denboragabetasuna (hots, eternitatea), ugaria/bata, etab. Dualismoak ez dira finko geldiak, aitzitik elementuak esanahi kontrarioak jokatzen ari dira etengabe: itsasoa geldia da, eternitatea; aldi berean, geldigortasuna bera («*toujours recommencée*»); denboragabetasuna da eta denborajariora, heriotza da eta bizia.

Poemaren martxa kontraste batena da hasierako geldi egonetik (egon nahitik) azkeneko bizira (bizi nahira). Edo, modu korapilatsu samarrean esateko, poesiaren gai zentrala, nire irudiko, kontzientziaren kontzientzia da (G. Cohenen iruzkin klasikoak ez du horrela interpretatzen), horregatik gertatzen da hain bihurria: poeta den Valéryren kontzientziak, une batean, Valéry den pertsonaren kontzientziaren kulunkak —kontraesan artean— behatzen ditu, haztatzen ditu, eta bere kultura klasizistarekin (metafora askoren zailtasuna hortik dator) ebaluatzen ditu. Gogoetan bere-bere hobiari gogoatuz, guraso eta arbaso aktiboak izanak orain Oro Batean lo han dautzanari («*pères profonds, têtes inhabitées / qui... êtes la terre*»), Valéryren kontzientzia ere itzaltzen, Dena Batean urtzen, deusezean norgabetuz dihoa. Munduan dena ezerezera dihoa. Itsasgainen hilerriak eguerdiko galdan munduaren iragankorra irakasten du —«*Tout fuit!*», *panta rhei*—, dena isurian dagoenaren ez(in) ezer izate paradoxala, mugimendu eta zalaparta guztiaren azpiko guztiaren geldiegon betikoa («*Midi sans mouvement*»), denboragabetasuna («*Temple du Temps qu'un seul soupir résume*»). Barne-barnean banakotasuna ezer ez da, Dena —izana duen oro— Bat da eta hartara itzuliko da, diferentzia eta mugimendua itxura baino ez da. Zalantza gabe horrek guztiak ekialdeko filosofoiak eta Nirwana gogoratzen dizkigu. Baina Valéryk «*Zénon! Cruel Zénon! Zénon d'Elée!*» intzirikatzen du: metafisika eleatarra...

Hilerriko eguerdiaren zuritasun guztizkoa Valéryren lehenengo kontzientzia hurrupatuz joan bada, estro-

faz estrofa, hogeita bigarren estrofan bat-batean bigarren kontzientzia lehenengoaren aurka zutitzen da: «Non, non!... Debout! Dans l'ère successive!». Kontzientziak berriro denborara eta gorputzera itzuli gura du; engainagarria bai, etab., baina gizon-emakumeak daukan errealitate bakarrera. Ezin dugu utzi meditazioak ezerezean murgilaraz gaitzan. «Il faut tenter de vivre!».

Itsasoa legez, kontzientzia ere beti berrasten den legez, bizitza beti berrasten ari da; historia beti berrasten ari da belaunaldi bakoitzarekin, interpretazio bakoitzarekin, *Le cimetière marin* en irakurketa meditatatu bakoitzarekin. Guk Rilkeren itzulpen paregabea izan dugu lagungarri.